NƏRİMAN NƏRİMANOV - 150

Bütöv Şərqə məxsus şəxsiyyət

⇨ Əvvəli ötən sayda

1913-cü ilin sonlarında Bakıya qayıdan N.Nərimanov 1914-cü ildə Qaraşəhər xəstəxanasında həkim kimi fəaliyyətə başlayır. Burada o, ədəbi-publisistik və inqilabi fəaliyyətini davam etdirir. 1917-ci ilin iyununda "Hümmət" təşkilatı komitəsinin sədri və RSDF (b)P Bakı komitəsinin üzvü seçilir. İyulun 3-dən onun redaktorluğu ilə "Hümmət" qəzeti çıxmağa başlayır. 1917-ci ilin oktyabrında bolşeviklər tərəfindən şəhər dumasına, noyabr ayında Müəssisələr məclisinə namizəd göstərilir. 1918-ci il aprelin 25-də Bakıda və yalnız Bakıda daşnak S.Şaumyanın rəhbərliyi altında Bakı Xalq Komissarlar soveti yaradıldıqda N.Nərimanova şəhər təsərrüfatı komissarlığı tapşırılır. İşə bir bax: N.Nərimanov kimi nəhəng bir şəxsə təsərrüfat komissarlığı tapşırılır, ancaq gəlmələr, həm də yerli xalqa xor baxan daşnak erməni S.Şaumyan BXKS-nin sədri və komissarlığın ən aparıcı komissarlığına P.Z.Caparidze, İ.T.Fioletov, Q.N.Korqanov, N.İ.Kolesnikova və s. seçilmişdilər. Bakı komissarlığında 10 komissardan yalnız üçü azərbaycanlı idi ki, onlara da aşağı vəzifələr verilmişdi. Belə ki, N.Nərimanov şəhər təsərrüfat komissarı, M.S.Vəzirov torpaq komissarı, M.Ə.Əzizbəyov isə quberniya komissarı idilər.

Heç bir sosial bazası olmayan, azərbaycan xalqı tərəfindən qəbul edilməyən, həqarətlə baxılan, cəmi 3 ay 5 gün ömür sürən Bakı Xalq Komissarlar Soveti biabırcasına dağıldı. Onun başçıları ingilislər tərəfindən həbs olunaraq Türkmənistanın Krasnovodski şəhərinə aparıldı və sentyabrın 20-də Ağcaqum çölündə elə ingilis ordusu tərəfindən güllələndilər. Ancaq N.Nərimanov xoş təsadüfdən, iyul ayında xəstələndiyi üçün Həştərxana getdiyindən ingilis gülləsindən uzaq oldu. Onun ürəyi ağrıyırdı. Ağrımaya da bilməzdi. Axı, 1918-ci ilin mart ayının 31-də ermənilərin Bakıda törətdikləri soyqırım vəhşilikləri doktorun gözləri qarşısında baş vermişdi. Hörmətli doktor onu da bilirdi ki, 31 mart Azərbaycanlıların erməni daşnakları tərəfindən soyqırıma məruz qalmasında bolşevik cildinə girmiş, təkcə azərbaycanlılara deyil, bütün türklərin, müsəlmanların qatı düşməni, türklər tərəfindən tayqulaq edilmiş vəhşi Andronikla sıx əlaqədə olan S.Şaumyanın saman altından su yeritməsi həlledici olmuşdu. Onu da deyək ki, erməni daşnakları bu qətliam-soyqırımını təkcə Bakıda deyil, demək olar ki, məmləkətimizin hər yerində - Şamaxıda, Gəncədə, Şuşada, Lənkəranda və s. həmçinin Cənubi Azərbaycanın bir çox vilayətlərində qırğınlar, qətliamlar törətdilər...

Bütün bunlar isə həssas qəlbli, vətənsevər, xalqsevər doktor Nərimanın ürəyində, qəlbində, ruhunda dərin izlər buraxmaya bilməzdi. Bu böyük şəxsiyyət onu da yaxşı bilirdi ki, quldur Şaumyanın dəyirmanına su tökənlər, ona silah, pul verənlər, ideya verənlər Moskvada yüksək işbaşında oturanlardır. Və həmin adamlara N.Nərimanov sonralar öz sözünü deyəcək, onların mənfur siyasətlərini ifşa edəcəkdi.

Həştərxana gəldikdən az sonra Həştərxan icraiyyə komitəsi maarif şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışır. Burada, yerli əhalinin əksəriyyətini təşkil edən müsəlmanların maariflənməsi üçün əlindən gələni edir. Doktor insanların təkcə maariflənməsi üçün çalışmırdı. O, insanlar öz haqları uğrunda mübarizə aparmağı da təlqin edirdi. 1919-cu ilin yanvarında N.Nərimanov Həştərxanda Zaqafqaziya müsəlmanlarının işləri üzrə komissar seçilir. Həmin ilin iyulunda işləmək üçün Moskvaya çağırılır, RSFSR Xalq Xarici İşlər Komissarlığı Yaxın Şərq şöbəsinin müdiri təyin edilir. Bu, əlbəttə təsadüfi deyildi, başda V.İ.Lenin olmaqla hamı yaxşı bilirdi ki, Şərqi - müsəlman dünyasını Nərimanovdan yaxşı bilən yoxdur. Az sonra o, həm də RSFSR Xalq Milli İşlər Komissarının müavini işləyir. Burada işləyərkən Moskvanın Şərqdəki siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. V.İ.Lenin Şərq barəsində başlıca məsələlər haqqında Nərimanovun mülahizələrinə böyük diqqət verirdi. Buna görə də Lenin tapşırıq vermişdi ki, Şərq məsələsində hər hansı məsələ ortaya çıxanda əvvəlcə yoldaş Nərimanovla məsləhətləşin. Çünki Şərqi yoldaş Nərimanov bizim hamımızdan yaxşı tanıyır. Leninlə görüşlərində doktor ona Şərq xalqlarının milli xüsusiyyətlərindən, adət-ənənələrindən, öz dinlərinə möhkəm bağlı olduqlarından danışardı. Bu demək idi ki, Şərqə sosializm ideyaları ilə gedəndə xalqın milli, dini, əxlaqi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır, həm də çox həssaslıqla. Xatirələrdə göstərilir ki, növbəti görüşlərinin birində Nərimanov Leninə deyir ki, Vladimir İliç, bizlərdə belə bir adət var: əgər, 20 yaşında bir gəlinin əri ölürsə, əgər onların bir uşağı varsa, o gəlin bir daha ərə getmir, ailə qurmur, həyatını uşağına həsr eləyir. Bunu eşidən Lenin deyir:

- Bu ola bilməz. 20 yaşlı gəlin, bu ki, lap gəncdir.

- Bizlərdə belə adətlər vardır - deyə doktor Lenini inandırır.

Şərq psixologiyasını, Şərq düşüncə tərzini bilmədən Şərq insanları ilə dil tapmaq qeyri-mümkündür. Deməli, Şərq dünyasını, Şərq xalqlarını oyatmaq, onları müstəmləkə boyunduruğundan, zülmündən xilas olmaq yolunu onlara təlqin etmək çox böyük həssaslıq tələb edirdi. O vaxt, demək olar ki, bütöv Şərq Avropa müstəmləkəsi altında əsrlər idi ki, zarıyırdı. N.Nərimanov o vaxt təkcə öz xalqını yox, bütün Şərqi düşünürdü. O vaxt o, Şərq xalqlarını oyatmaq, onları hər cür zülmə qarşı qaldırmaq yollarını düşünür, araşdırırdı...

1920-ci il aprelin 25-də Zaqafqaziya müsəlmanlarının işləri ilə məşğul olan şöbənin fəaliyyətini gücləndirmək məqsədilə Nərimanov Qafqaza göndərilir və Leninin göstərişi ilə ona Zaqafqaziya müsəlmanlarının işləri üzrə komissar vəzifəsi tapşırılır.

N.Nərimanov Həştərxandan Moskvaya çağırılan gündən başa düşmüşdü ki, Sovet Rusiyası və onun başçısı Lenin Bakını əldən verməyəcəkdir. 1917-ci il Rusiyada baş vermiş fevral inqilabından dərhal sonra, eləcə də 1918-ci ilin

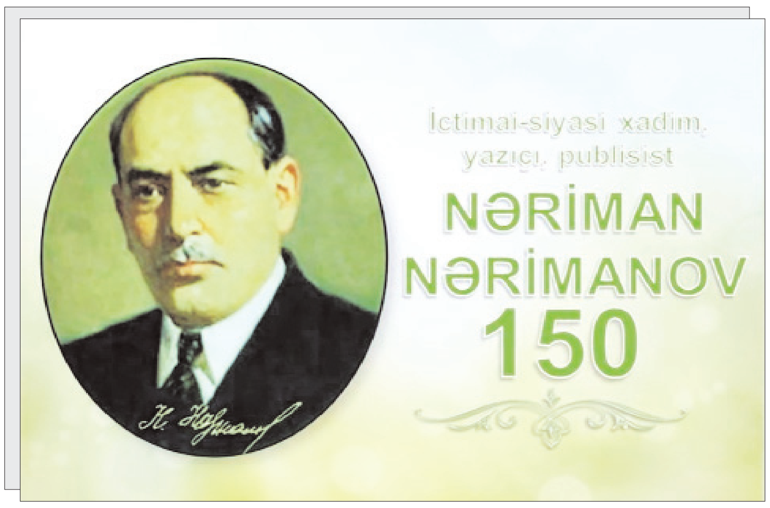

mayında yaradılmış milli hökumət - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Avropanın demək olar ki, bütün ölkələri, okeanın o tərəfində olan ABŞ Bakı neftinə sahib olmaq üçün yollar axtarırdılar...

1920-ci il martın 17-də, o vaxt Qafqaz cəbhəsinin komandiri Q.Orconikidzeyə gizli şifrə ilə göndərdiyi teleqramda Lenin göstəriş vermişdi: "Bakını almaq bizə olduqca və olduqca zəruridir... Bütün səylərinizi buna verin..." Əgər başqa cürə olsaydı Rusiya bolşevikləri Bakı neft mədənlərini oda qalayardılar...

Az sonra - aprelin 27-də XI Qırmızı Ordu Azərbaycan Respublikasının ərazisinə soxuldu. Qırmızı ordunun zirehli qatarı aprelin 28-də Bakıya daxil oldu. Beləliklə, Bakı işğal edildi və bütün Azərbaycanın işğalına başlandı. Zirehli qatarda G.Orconikidze, S.Kirov, A.Mikoyan və bir neçə nəfər onlara züy tutanlar da gəlmişdilər. Bu üçlük hardansa duymuşdular ki, Azərbaycan İnqilab komitəsinin sədrliyinə V.İ.Lenin N.Nərimanovu nəzərdə tutub. Tələsik olaraq, onlar - G.Orconikidze, S.M.Kirov və daşnak A.İ.Mikoyan Leninə təcili və həm də gizli şifrə ilə teleqram vururlar ki, bəs Bakıda yeni hakimiyyət onların ixtiyarına verilsin. Görünür Lenin onları da, Nərimanovu da mükəmməl tanıyırmış və kimin hansı yuvanın quşu olduğunu da bilirmiş... Leninin bu hərəkətini təqdir etməyə dəyər. 1920-ci il aprelin 27-də Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması ərəfəsində Nərimanov qiyabi olaraq Azərbaycan İnqilab Komitəsinin Sədri seçilir. Mayın 16-da o, xüsusi qatarla Moskvadan Bakıya gəlir və Azərbaycan SSR Xalq Komissarlar Sovetinin sədri kimi fəaliyyətə başlayır.

A.Mikoyan və onun yoldaşları təşvişə düşdülər. Çünki xalqımıza bu yad ünsürlər Nərimanov Bakıya gələnə qədər - 15-16 gün ərzində Azərbaycanı başdan-başa qarət edir, günahı oldu-olmadı insanları, əlbəttə ki, türkləri sağa və sola güllələyirdilər. O günlər Nərimanovun yerli xalq kütlələri arasında böyük hörmət və nüfuzunu görən Mikoyan demişdi: "Biz Nərimanovu İnqilab Komitəsinin sədri seçərik və onu elə mühasirəyə alarıq ki, o çox da öz nüfuzundan istifadə edə bilməsin..." Ancaq daşnak Mikoyan istədiyinə nail ola bilmədi, ona görə ki, Nəriman - Nəriman idi...

Bakıya gələn kimi şəhərdəki işlərlə tanış olan Nərimanov məsələ qoyur ki, İnqilab Komitəsinin sanksiyası olmadan heç kim güllələnməsin.

O vaxt əsas məsələlərdən biri o idi ki, "Azərbaycan Respublikası müstəqil yaşamalı, yaxud tərkib kimi Sovet Rusiyasına daxil olmalıdır?" Bu məsələdə milli idraksızlıq göstərən insanlar da az deyildi. Məsələn, MK üzvləri Ə.Qarayev, M.D.Hüseynov və b. ... belə bir fikir irəli sürürdülər ki, bizə heç bir müstəqillik lazım deyil, biz Azərbaycanı Rusiyaya birləşdirməliyik. Nərimanov isə Azərbaycanı Müstəqil Azərbaycan Respublikası kimi görürdü və istəyirdi. O, Azərbaycanın müstəqillik barədə Leninlə də cəsarətlə söhbət aparmış və Lenin doktorun fikrini və arzusunu bəyənmişdi. Bu barədə sonralar Orconikidzeyə də qətiyyətlə bildirmişdi: "Azərbaycan Respublikası ... müstəqil olmalıdır..."

N.Nərimanov tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq həmişə möhkəm əqidəli beynəlmiləlçi (buna bəşərilik də demək olar) və dönməz, alovlu vətənvərpər idi. Onun üçün beynəlmiləlçilik və vətənpərvərlik bir-birindən ayrılmaz və obyektiv prosesdir. Bu isə o dövrdə Sovet İttifaqının inkişafı, sovet adamlarının tərbiyəsi üçün əsas şərt idi. Ancaq Azərbaycanda yaranmış ağır vəziyyət üçün doktor çox narahat idi. O görürdü ki, xalqın dilinə, dininə, adət-ənənəsinə xor baxılır, milli kadrlar bütün sahələrdən uzaqlaşdırılır, işlərə ruslar, ermənilər yerləşdirilir. Sürətlə ruslaşma siyasəti aparılır. 1921-ci ilin yayında Azərbaycan K(b)P MK-nın 1-ci katibi vəzifəsinə S.M.Kirovun gəlməsi milli məsələdə dərin sapmalara səbəb oldu.

O vaxt, bu milli qayəli insan N.Nərimanov daxili və xarici qüvvələrə qarşı çarpışmalı olurdu. Bu böyük insanı narahat edən məsələlərdən biri də "yeni ictimai quruluş" adı ilə xalqın milli hisslərin kobudcasına tapdalanmağa başlanması idi.

Yuxarıda dediyimiz kimi, 1921-ci ilin yayında Azərbaycan partiya təşkilatına rəhbərlik S.M.Kirova həvalə edildəndən sonra respublikanın bütün dövlət aparatında gəlmələr - ermənilər, ruslar çoxluq təşkil etməyə başladılar. Yerli xalqa, onun adət-ənənələrinə yad baxışlar yarandı. Rəhbərlikdə olan azərbaycanlılar da təsir altına düşdülər, bir çox məsələlərdə öz xalqına biganə oldular, onlarda kommunist əqidəsi milli təəssübkeşliyə üstün gəlirdi. Çoxu S.İ.Kirovun, S.Orconikidzenin, İ.Stalinin təbliğatına uyaraq, başdan-ayağa milli, xəlqi olan N.Nərimanova qarşı çıxdılar, ona böhtanlar atdılar, onu "xalqçı" adlandırdılar. Doğrudur, Nərimanov da bolşevik idi, lakin təmiz əqidəli, beynəlmiləlçi bir şəxsiyyətdi. O öz doğma xalqını sevir, onun dilinə, adət-ənənələrinə hörmət edirdi. Nərimanov həqiqi sosializmin carçısı idi, bütün şüurlu həyatını vətəninin azadlığı, xoşbəxtliyi uğrunda mübarizəyə həsr etmişdi. Ancaq... çox-çox sonralar başa düşdü ki, aldanıb. Onda da artıq gec idi. O öz xalqını, vətənini təkcə özgələrdən yox, həm də öz aramızdakı dünyagirlərdən, mənsəbpərəstlərdən qorumalı olurdu...

N.Nərimanov İslam dininə münasibətdə də obyektiv mövqedə idi. O, mövhumatın, fanatizmin qəti düşməniydi, ancaq bütövlükdə dinin əleyhinə çıxmırdı, dindarlara hörmətlə yanaşır, təbliğat işində inandırma metoduna üstünlük verirdi.

Ateizm dalğasının viranediciliyini duyan bu böyük insan və həqiqi inqilabçı müsəlmanları müdafiəyə qalxdı. N.Nərimanov hələ 1918-ci ildə Həştərxanda müsəlman kommunistlərinin və məsul işçilərinin yığıncağındakı nitqində tövsiyə edirdi ki, müsəlman xalqları arasında ateizm təbliğatı aparılarkən yerli şərait nəzərə alınmalı, tam ehtiyatla hərəkət etməli və xalqın adət-ənənələrinə hörmət edilməlidir.

Görünür, N.Nərimanovun bu mövqeyi qeyri bolşevikləri, elə lap Leninin özünü də bu sahədə ehtiyatlı olmağa sövq etmişdi. Belə ki, 1921-ci ilin martında RK(b)P MK-nın müsəlmanlar yaşayan vilayətlərin partiya təşkilatlarına müraciəti işlənib hazırlanarkən V.İ.Leninin milli ucqarlarda ateizm təbliğatında N.Nərimanovun təklif etdiyi metod və formaları nəzərə almağı tapşırmışdı.

Sovet hakimiyyəti qələbə çaldıqdan sonra Rusiyada və həmçinin digər yerlərdə Qərbə həddən ziyadə aludəçilik meyilləri vardı. Şərq bir növ kölgədə qalmışdı.

N.Nərimanov təkcə Azərbaycanı yox, bütün Şərqi düşünürdü. O öz məruzə və çıxışlarında Türküstan, Əfqanıstan, Türkiyə, İran və digər Şərq ölkələri ilə aparılan siyasətə xüsusi diqqət yetirirdi.

Şərq siyasəti yalnız xarici dövlətləri deyil, həm də sovet Şərq respublikalarını maraqlandırırdı. Sovet Şərqi xalqlarının öz müqəddəratını təyin etməsi problemi daha çox problemlər doğurmuşdu. N.Nərimanov bu məsələlərlə əlaqədar dəfələrlə V.İ.Leninlə danışmış, İ.V.Stalinə müraciət etmişdi. Türküstandakı vəziyyətlə bağlı yazırdı:

"Türküstandakı siyasətimizə mənim nə qədər əhəmiyyət verdiyimi məruzəmdən görmək olar ki, burada mən yoldaş Stalinə Genuyaya yola düşənə qədər yerlərdə özümüzün yaratdığımız nöqsanlarla tanış olmaq üçün mənimlə birlikdə Türküstana yola düşməyi təklif etdim".

Bu haqda danışarkən Nərimanov xalqın dini hisslərinin təhqir edilməsini, ateizm təbliğatında dindarlarla fərdi iş aparmaq əvəzinə zor göstərmək metodlarından istifadə hallarını nəzərdə tuturdu.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin ilk illərində və sonralar da özünü göstərən bu nöqsanlar Nərimanovu çox düşündürürdü. Məruzəsində ürək ağrısı və hiddətlə yazırdı ki, onun olmamasından istifadə edən (bu zaman o, Genuyada idi) bəzi respublika rəhbərləri matəm günlərində "şaxsey-vaxsey" yürüşünü qadağan etmişlər. Nəticədə əsgərlərlə fəhlələr arasında toqquşma olmuşdur.

Davamı var...

Musa Quluzadə,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru, tarix elmləri doktoru, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Əməkdar müəllim